

ДЕЙНОСТТА НА ПЕТКО Р. СЛАВЕЙКОВ И ДИМИТЪР БЛАГОЕВ ЗА РАЗВИТИЕТО НА УЧЕБНОТО ДЕЛО В ОДРИН ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

НИКОЛАЙ ИВАНОВ

Всички нови данни, които осветляват живота и дейността на Димитър Благоев, представляват интерес за изясняване на някои моменти от участието му в националноосвободителните борби. Тези сведения са още по-ценни за изследователите поради факта, че през този период на учението си в Одрин основателят на марксизма в България е съвместно със своя учител П. Р. Славейков. Народният поет оказва голямо влияние както върху формирането на възгледите на Димитър Благоев, така и върху желанието му да продължи учението си в Русия.

За този период от живота и дейността на Димитър Благоев са публикувани някои документи от Иван Орманджиев¹, но без да се изследват подробно архивите на Българската екзархия и документите в личния архив на Георги Груев, който по това време е писар в Екзархията и близък съратник на П. Р. Славейков. Това налага да се спрем по-цялостно на този период от дейността на П. Р. Славейков и Димитър Благоев, като чрез документални свидетелства дадем по-пълна картина за дейността на двамата патриоти за издигане на националното съзнание на българите в Одрин; да осветлим сложната обществено-политическа обстановка, в която е трябвало да изпълняват своята отговорна просветителска мисия.

В своите „Кратки бележки из моя живот“ Димитър Благоев много точно определя, че първопричината за заминаването на П. Р. Славейков и учениците му за Одрин е българската Екзархия, която се стреми да защити националните интереси от фанариотските домогвания. Това става в момент, когато е изминало съвсем малко време от извоюването на българската църковна независимост, но продължава да се води борбата с гръцката патриаршия: „Петко Рачев Славейков, било по своя инициатива, било по покана на българската екзархия, но във всеки случай с нейната поддръжка, ни предложи един ден, който от нас желае, да отиде с него в Одрин, за да открием българска гимназия. Гимназията трябваше да се открие в българската махала в Одрин, която беше гръкоманска, за да се събуди и закрепн българщината в той край. И за да може при тия условия да заработи новооткриващата се гимназия, бяхме необходими ние като ученици, за да има с кого да се открие. Неколцината, между които бях и аз, се отзовахме с радост на поканата и заминахме с дядо Славейков за Одрин. Тук ни наеха квартири и се хранехме в една определена гостилница, издържани от Екзархията.“²

Решението на Българската екзархия за укрепване на българщината в Одрин и Солун чрез изпращане на представители в българските общини, откриване на училища и други мерки е взето на заседание на 7 декември 1873 г. Установяването на духовници и просветители в тези градове се смята за стратегическа стъпка от присъстващите на заседанието Антим I, Доротей Скопски, Евстатий Пелагоийски и Натанаил Охридски. Само няколко месеца след това за Одрин ще заминат със същата мисия П. Р. Славейков, Димитър Благоев и другите ученици от българското училище във Ферер. Ето и текста на решението от „Свещеный кондик на синодалните деяния на Българската екзархия“: „На това заседание, като се разсъди пак връх испровождението на Н. Боголюбие Нила Смоленский, епископ при тукашната българска църква. . . реши ся да ся изпроводят в Одрин и Солун, за да ся вземат тий и двата централни пунктове в Тракия и Македония на смесените епархии, именно Нег. Боголюбие Нил Смоленский в Солун, понеже е приятел с Негово превъзходителство Митхад паша, валията, а Негово преподобие Д. Скопски в Одрин.“³

По такъв начин отец Д. Скопски подготвя условията за отварянето на българското училище. Когато П. Р. Славейков и Д. Благоев пристигат в Одрин, неговото място вече заема по решение на Екзархията иконом поп Панчо от Чирпан.

¹ Вж. Ив. Орманджиев. Нови данни за биографията на Димитър Благоев. — Исторически преглед, 1957, кн. 2; Нови данни за Димитър Благоев и съучениците му в Одрин през учебната 1874—1875 г. — Исторически преглед, 1962, кн. 3.

² Д. Благоев. Съчинения. Т. 19, С., 1963, с. 358.

³ ЦИАИ, ф. 1, а. е. 2, с. 290.

За това, доколкото Екзархията смята за важно българското присъствие в тези градове, можем да съдим от факта, че се вземат спешно заеми, за да се изпрати първият представител в Одрин: . . . още понеже Екзархията се лишава от средства, за да им даде разноски, реши ся да ся вземат от Хр. П. Тълчищев 60 т. л. с обикновената 3% лихва и да им ся даде по 30 л., за които те се задължават след завръщането си да дадат сметка и повърнат онова, що остане. Г-и д-р Чомаков който присъствуваше на заседанието, ся натовари да поиска парите и даде за тях един запис. . . За да ся приготвят жителите на Одрин да приемат Н. П-рство, реши ся да ся изпроводи г-и Г. Геров, екзархийски капу-оланин, днес вечерта.⁴

Но само след месец гръцката патриаршия разбира, че нейните интереси в Одрин и Солун са застрашени и тя наклеветява двамата екзархийски пратеници пред Високата порта. Следва протест на турското правителство и заповед те да бъдат отзовани обратно. Екзархията обаче не се отказва от своята цел, дипломатично маневрира и решава да изпрати за Одрин други пратеници — този път учителя при поддържаното със средства на Екзархията фенерско училище П. Р. Славейков и учениците му. Преценява се, че просветителите, изпратени със същата мисия, няма да предизвикат такава остра реакция на фанариотите. Верен на своя патриотичен дълг и будно национално чувство, П. Р. Славейков през лятото поема пътя на своята отговорна мисия за Одрин, като взема със себе си Д. Благоев и още неколцина свои ученици. Решава се да бъде изпратен именно П. Р. Славейков — един от най-върлите врагове на гръцкото духовенство, неведнъж преследван и затварян по българските градове от гръцките властници заради своята просветителска дейност. П. Р. Славейков приема смело новата си учителска мисия, без да подозира, че и този път ще отиде в затвора:

„И едно тескере от правителството от 5 януария, в него се казва, че свещениците, които Екзархията била проводила в смесените епархии, смущавали населението със свойто поведение. . . затова заповядва строго да се вземат нужните мерки и да не се изпровождат вече свещеници, ни митрополити, както да се върнат Д. Скопски и Н. Смоленский. Реши се да се отговори на това тескере, че щом дойде заповед от правителството, Екзархията писа на Д. Скопский и на Н. Смоленский и първият още тогава се оттегли от Одрин и отиде в Копривщица на отечеството си, за да се види с баща си, който бил тежко болен, и вчера се върна, без даже да погребее баща си. А вторият също се върна, ако не е дошъл вчера или днеска с вапорът. . . правителството може да направи нужното за това, че Екзархията проваждала свещеници в смесените епархии, да ся яви, че тя никою не е изпровождала и че свещениците, които действуват в нейно име, са тамошни, от народа избрани.“⁵

Два месеца преди да замине с П. Р. Славейков за Одрин, Д. Благоев прави опит да получи стипендия за някой от гимназиите в Русия. С писмо от 4 юли 1874 г. Екзархията предлага пред руския посланик в Цариград граф Игнатиев списък на десет български ученици, сред които е и Димитър Благоев, които да получат безплатно гимназиално образование. Ще цитираме целия текст на това писмо, намиращо се във фондовете на Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив, поради неговата важност. Документът осветлява не само моменти от ученическите години и интересите на Д. Благоев, но представлява и ценно допълнение към научната биография на ръководителя на българското социалистическо и работническо движение.

„На Негово Високопревъзходителство Руския посланик Г-на генерала Игнатиева в Цариград. Ваше Високопревъзходителство,

Пожертванията, които Честното Правителство на Негово Императорско Величество Императора Александра прави ежегодно за образованието на едно определено число български младежи в разни учебни заведения в Русия, са известни и нам на целия български народ, който е крайно признателен на Честното Руско правителство за това негово велико и неопценимо благодеяние. За това и мы не бяхмы ся осмелили да молим за народа си новы благодеяния, ако нуждите му за просвещение не бяха били вєсма голямы, които всеобщата бедност и невежество не му позволяват още сам да може да удовлетворява.

От вси страны получавамы прошения, в които ни молят да ходатайствамы пред Ваше Високопревъзходителство, за да ся приемат юношы на казенный счет в Русия, с задължение кога кон-

⁴ Пак там, с. 291.

⁵ ЦИАИ, ф. 1, а. е. 10, с. 17.

чат гимназиалний курс да учителствуват по няколко години гдето Екзархията би намерила за благословно. Между другите приехме такива прошения от следующите български общини за следущите ученици:

Атанас Груев, 12-годишен от Одрин; Вълчо Тодоров, 12-год. от Малко Търново, Павел Н. Лютов, 14-год. от Копривщица, Тодор Дупляков, 14-год. от Копривщица, Димитър П. Георгиев, 14-год. от Крива Паланка, Тома Зафиров, 11-год. от Враня, Димитър Благоев, 14-год. от Загоричяне, Панчо Йосифов, 14-год. от Тиквиш, Андрея Ю. Пулков, 13-год. от Велес, Тодор Х. Цанов, 13-год. от Видин.

Понеже родителите на тия десет деца дават задовъления пред общините и пред нас, че като кончат само гимназиалний курс в Русия, щят се върнат у Цариград и щят приемат учителска служба, дето се бы намерила за добро да ги назначи Екзархията, понеже нихното образование под такива условия бы принесло голяма полза на народа ни, който само от просвещението чака някакъв напредък, и понеже Руското Честно Правителство са е всякога изказвало щедро и великодушно в подпомагането си за развитието на единверный и съплеменен нему български народ, ний, с пълно убеждение, че просбата ни ще ся вземе във внимание, ся одорностихми да помолим покорно Ваше Високопревъзходителство, като толкова ревностно ся старае за доброта на народа ни, да благоизволи да съобщи, гдето трябва, настоящето ни прошение, и да го придружи със свое препоръчване, за да ся приемат за наступащата ученическа година гореспоменатите десет юноши на казенний счет в Николаевский пансион или в други гимназии, с това ще удвоите признателността на българский народ към Ваше Високопревъзходителство на Негово Императорско Величество Всероссийский Господар Александра, комуто Всевишний да подари здраве и дългоденство.

В надежда на благоприятен отговор имама честта да бъда.

Вашему Високопревъзходителству. . .

Цариград, Ортакой, 4-й Юлия 1874."⁶

За нас в случая е по-важно, че Димитър Благоев, преди да замине за Одрин през лятото на 1874 г., за да подпомогне новооткритото българско училище и българската национална просвета в този край, прави първия си опит да получи образование в Русия. „Димитър Благоев, 14-год. от Загоричяне“, както е посочен в текста сред десетината български младежи, не успява да постъпи в Николаевския пансион или в някоя друга гимназия, защото са били отпускани стипендии от руското правителство. Известна е обичая на учителя П. Р. Славейков към Русия. Този обич той предава и на своите ученици. Сам Димитър Благоев изповядва години по-късно, че с чувство на преклонение към Русия е възпитан още през годините на престоя си в Цариградското училище: „В 1878 г. се уволних и започнах да мисля да изпълня отдавнашния си проект: да замина в отдавна желаната и мечтана от мен Русия.“⁷

Той още дълго време носи копиежа да учи в братската славянска страна, докато мечтата му се осъществява след участието му като опълченец в освободителната Руско-турска война през 1877—1878 г. Разбира се, както други негови съученици от фенерското училище в Цариград, стипендианти на братство „Просвещение“, и Димитър Благоев приема условнието след завършване на образованието си в Русия да бъде учител в някои от българските училища, където Екзархията смята за нужно. Трябва да отбележим, че с опита си да учи в Русия Д. Благоев поема риск и в същото време проявява доблест, защото не би могъл да не знае каква е съдбата на неговия учител П. Р. Славейков, гоненията, на които е бил подложен като защитник на Русия.

По време на заседанията в Екзархията през този период думата „руски“ възпитаник всява страх и всички се стремят да я избягват. Това се отнася дори когато става дума за избор не само на учители, но и на духовни лица. Ето част от протокола на 30-то заседание на Светия синод:

... Н. Блаженство: Трябва да повикаме О. Милетия и да поискваме да си даде последната дума, ако приема избирането на софийската епархия от всички препятствия и лоши следствия, които биха могли да се породят.

Н. П. Самоковский: . . . може да се каже, че новия ся е учил в Русия. . . да не би после ве- зирът да ни каже, че няма доверие на тоя владика.

Н. П. Пелагонийски: . . . тогава никой от ония, които са учили в Русия, не трябва да постъп- ват на служба в Екзархията. . .

⁶ НБИВ-БИА, ф. 3, а. е. 708, с. 1.

⁷ Д. Благоев. Съчинения. Т. 20. С., 1964, с. 481.

Н. П. Преславски: Особено сега, когато ни представляват като панслависти, никак не е чудно да се опре правителството на изпращането на о. Милетия, както хвана и затвори Славейкова, само защото му рекли, че е бил панславист.

Н. П. Пелагоийски: Славейковата работа е друга; в него правителството отдавна забележило пропуцание на свободни мисли.⁸

За да бъде руски възпитаник, както решава Димитър Благоев, по време на робството се е изисквало не само гражданска смелост и вяра в освободителната мисия на братската страна. Защото без много трудности и лишения той с лекота би могъл да постъпи в някой от френските или американски колежи, които давали стипендии и възможност на българските младежи да получат образование.

В своите спомени след години Димитър Благоев категорично твърди, че се е насочил да получи образование в Русия под влияние на своя учител: „Дядо казваше, че Петко Славейков е подпомагал материално и други български младежи и ги е насочвал да следват в Русия.“⁹

Някои от екзархийските документи поставят въпроса, лесно ли е било да се учителствува в Османската империя като руски възпитаник. По това време турското правителство предприема строги мерки и дава нареждания за изгонването от българските училища на всички учители, които са получили образованието си в Русия, като с това цели да пресече един от пътищата за проникване на руското влияние сред българите: „Негово блаженство явява, че вчера ходил при министъра на външните дела и му е говорил за устава и учителите, които са учили в странство. . . . Негово превъзходителство слушал с удивление за учителите и казал, че действително имало такъви заповед да ся извадят от училищата всичките учители, които са учили в странство, но само ония от тях, които са учили в Русия. Негово блаженство му представил как тая заповед, даже и в тоя вид, ще лишн училищата ни от първите главни учители, защото почти всички главни учители са възпитаници на руски училища, и го помолил да не изважда поне ония от тях, които си представят добри поръчители за своето поведение. Негово превъзходителство обещал да ся заповяда да се извадят само тия учители, руски възпитаници, които не могат да си дадат поръчители, а ония, които представят поръчители, да ги оставят свободно да учителствуват.“¹⁰

Екзархията успява да се застъпи пред турското правителство, за да запази повече от представителите на интелигенцията, която е получила образование в Русия, на учителските им места, но това не решава окончателно въпроса. На запитванията на българските общини Екзархията дава следните указания: „ . . . показяхме невъзможността да се снабдяват училищата ни с учители, възпитавани вътре в държавата. . . . държавата позволява временно на общините да приемат за учители и лица, които са учили извън държавата, сиреч да се улесни работата да се дава поръчителство за такива учители, че те в изпълнение на службата си няма да учат нищо вредително и противно на царството.“¹¹

Тази предпазливост от страна на представителите на Екзархията може би обяснява донякъде защо писмото с молбата Димитър Благоев да замине като стипендиант за Русия е останало в архива на Георги Груев, близък приятел на П. Р. Славейков, а не в официалните протоколни книги. По това време Георги Груев изпълнява службата на писар в Екзархията и може би поради някои проблеми е задржал това писмо с молбата за заминаването на Димитър Благоев.

Като потвърждение за тази предпазливост може да се използват и спомените на някои руски възпитаници за дискретното предаване на документите на ония, които трябва да заминат за братската страна, в руското консулство. Вероятно Д. Благоев чрез застъпничеството на П. Р. Славейков се е надявал да получи средства за учение в Николаев. Ето част от спомените на П. Оджакков: „Опасно беше тогава из България да се обръщат към руските консули за стипендии; учениците отиваха в Цариград, Букурещ и Белград, та оттам се опитваха за в Русия след 3—4 години.“¹²

⁸ ЦИАИ — ф. 1, а. е. 2, с. 51.

⁹ Къща-музей „Д. Благоев“ — ф. 1 к, а. е. 5, с. 3.

¹⁰ ЦИАИ — ф. 1, а. е. 5, с. 394.

¹¹ Пак там, а. е. 10, с. 288.

¹² П. Оджакков. Влиянието на Русия върху образованието до Освобождението. — Приписка към Х на сп. „Училищен преглед“, св. 2, 1905, с. 55.

За дата на замъкването на П. Р. Славейков и Д. Благоев за Одрин може да се приеме 27 юли 1874 г., защото се смята, че от този ден постът е назначен със съгласието на Екзархията за учител. За това можем да съдим по писмото на писаря на Екзархията до училищното настоятелство на българското училище във Фенер, където през учебната 1873—1874 г. Д. Благоев дотогава е ученик: „Като вярвам приемането на писмото от 24 т. м. по заповед на Негово Блаженство, и да да ви помоля да направите улеснение и доплатите 12 т. лири на г-на П. Р. Славейков за удължение на учителската му заплата, а колкото за запис му от дванайсетия т. лири, екзархийският ковчег ся задължава да възпре от заплатата му като учител в Одрин това количество и да го заплати на училищното настоятелство след три месеца от днес.

Според желанието ви, изпращам ви по г-на Славейкова училищния тефтер.

Приемете уверение за отличното ми към вас почитание.

Цариград, Ортакойю,
27 юли 1874 г.

Писарят на Екзархията
П. П. Записа ви приключвам.¹³

След неколкодневно пътуване П. Р. Славейков заедно с десетината си ученици пристига в Одрин. С Димитър Благоев е още едно момче от родното му село Загоричане — Иван Христов, — който описва пристигането им, настаняването в новото българско училище в махалата Кале и грижите, които полага народният поет за възпитаниците си: „През м. август 1874 г. дядо Славейков заедно с още 10 ученика от възпитаниците на българското благотелно братство (между които бях и аз) . . . отиде в гр. Одрин с цел да открие там едно по-наредено училище, с което да развие една по-силна агитация против гърцизма в този град, където българизма още се срамуваше да излезе съвсем наяве, макар да имаше черква и училище свои. С пристигането там първата работа на дядо Славейков беше да настани нас, придошлите от Цариград ученици, в една наета нова къща в махалата Кале до самото българско училище, която къща служеше и за седалище на митрополитският наместник. После тая първа грижа г-н Славейков свика на общо събрание в българското читалище всички по-видни българи в гр. Одрин и пред окаяната на стената карта на Балканският полуостров им държа една патриотическа реч по географията и етнографията на българската народност, която в сравнение с малобройните гръцки поселения покрай моретата на този полуостров съставлява една грамадна цялост от чисти българи, макар и някои да се гърчечат от несъзнание.“¹⁴

Така започва борбата на Славейков и учениците му срещу гръкоманията, пуснала дълбоки кърени в Одрин.

Въпреки ограничените възможности на новия учител и учениците му патриотичната им дейност има успехи и това въбесява гърците. По-напредналите ученици подпомагат П. Р. Славейков при обучението на записаните българчета в долните класове. Известният с патриотичния си дух Славейков развива активна дейност сред всички слоеве на българското население за издигане на националното му самосъзнание. За тази цел той умело използва за агитационна дейност учениците си, увеличава броя на класовете, изнася беседи, урежда нови сгради за разширяване на учебната дейност. Още в началото на септември 1874 г. уведомява Смесения екзархийски съвет за успешното уреждане на нови училищни сгради: „ . . . представлява са един ученик от Одрин Никола Партенов, с писмо от П. Р. Славейков, който известява, че бащата на тоя ученик Партений устъпал къщата си на Сърък мегдан с параклиса на българската община с условие да живее в някоя стан и да ся прати син му в някое духовно училище, та моли Екзархията да го намести.

Драган Цанков: Предлагам да се въведе тоя ученик в Богословското училище у Лясковския манастир.“¹⁵

Но трудностите се оказват по-големи, отколкото предполага П. Р. Славейков. За спянките, които той сребра, уведомява Екзархията с писмо от 26 август 1874 г., в края на което казва: „ . . . Приключвам забравената писулка. . .“¹⁶ По много причини, навярно защото записката е допълнение към писмото, изследователите на живота и делото на П. Р. Славейков не се спират на този важен документ, отразяващ неговата просветителска дейност, изготвянето на точна статистика за бъл-

¹³ ЦИАИ — 1, а. е. 10, с. 98.

¹⁴ Архив „П. Р. Славейков“, ф. 18 к, а. е. 153.

¹⁵ ЦИАИ, ф. 1, а. е. 5, с. 237.

¹⁶ НБИВ-БИА — ф. 3, а. е. 536, с. 2.

гарското население в района на Одрин, дейността му по организирането на просветното дело и др., затова го цитираме подробно с някои малки съкращения в текста:

„Ваше високопреподобие, **Ваше преподобие**, аз ще Ви кажа тука, че трябва колкото се може по-скоро да проведете вули и миро, защото са искат. Вули няколко са останали в конака още от Ивановото затваряне¹⁷, но аз не видях за нужно сега да ги търсим, още додето не обходи той и са прибере. Той си дойде онази вечер и тая сутрин пак излезе. Неговите сведения са утвърдителни, от 70 села, които е обходил и които се явяват 1/3 от епархията, само три села не са му дали нищо, искат да видят българин владика и тогаз, и то работата е в поповете. Общите сведения са, че от 200—220 села, събрани на Одринската епархия, само 36 са гръцки и едва до 50, които припознават гръцкия владика, но в скоро време аз ще имам точна статистика.

Миналата неделя дойде тука в града ни от Татар Пазарджик една учителка и искаше да си намери една къща, в която частно да започне да събира момиченца да учи, това ний приехме. Някои заявиха желание да се условим за година и в това движение през този ден аз събрах 600 гроша за учителката и надявам се, че ще се съберат до 2500 гроша за учителката, но и подир това аз си останах при първото си мнение да си започне тя частно в една от махалите, а за редовна учителка да се види друга, защото учителката тая, що е тука, не знае гръцки, а то е необходимо, защото няма ни едно от момиченцата в Одрин да знае български, а трябва сега да се учат и да четат, и да говорят, и второ, защото мъжът на тази тука учителка е грък от Сяр и занимавал ся е някога тука в Одрин с абажилък, и по-почитаните къща за това ся кандисват да си пратят момиченцата. На това останаха с мене съгласни и други и според това ний търсим и искаме учителка, която да знае гръцки, а като такваз аз намирам колко-годе способна жена, каквато е г-жа Камбурова, която беше ме молила да ѝ намеря място. Аз я зная, като беше учителка в Ески-Джумая, после в Жеравна. Тя вече е възрастна и сама жена, знае и гръцки, после това има и момиче в българското девическо училище, което да приготви после тука, може да свърши и да се завърне, и тъй двете да бъдат в помощ за възраждането на българщината. Вие вижте, та ѝ доставете това писмо чрез брата ѝ и според надписът ѝ предоставете. . . и ако склони, мисля, че изначало трябва да стане без знанието на г. Камбурова, защото тя не е благодарна от тамо, но като жена, свени ся да става дума за това, преди да ся реши удалението ѝ. Ако не би да се застои тука, та може да се изпрати в Мустафа паша, отгдето ми пишат да искат една учителка. . .

Тука на Сарък пазар в края ми една махала чисто българска от 60—80 къщи, отчаян от другите места, дето домашний язык е гръцки и в българските къщи тука, защото домашния язык е български, отворихме на 19 август едно училище. Сега вече имаме до 20 ученика, между които и две турчета. Но гърците са надигнали да пишат на мухтарите да съспият възраждането на туй слабо заведение. Махалите, които бяха дали къщи по-напред, сега развалиха и къщиата не дават, та под един страх учат децата. За в Каика има нужда и леснина да се отвори българско училище, но как да се направи, средства няма. Аз съм обезел и иждивил досега доста и никой няма хабер, училището в Калето е пусто, има 12 деца само, на които предавам а, б, дотам пристигнах да убивам времето си с работи, които могат да ги вършат деца, но що да стане. Има до 20 деца да идваха от селата да искат да ся учат, но искат и да ся поддържат, но от де да взема поддръжка. Убедил съм селяните на три, четири да ги поддържат и тях ще приема. Колкото ученици има тука и Сарък мегдан, трябва да им са дават и книги, и табли. Тъй съм се наказал, но не съм се отчаял. И тежко ми, ако се отчая и не свърша нищо, ще пукна от яд. Има надежда, но средства иска и не много, не големи, но няма ги никакви, аз се лъжа, че и средства ще набавя, но сега е мъчното, в началото. Сега при отварянето на гръцките училища да се отворят и българските, защото такав ще отиде годината и остава за догодина, а то е порука на несполука.

¹⁷ За този случай в протоколите на Екзархията се споменава: „От Одринската община 10 юли 1874, в което се явява, че Иван от Пазарджик, който Екзархията беше проводила за свещеник, като бил по Бунар-хисарските села да събира помощ за общината, по интригите на гръцкия владика бил затворен от тамошния каймаками като бунтовник, следствие на едно нейно прошение до вилаетското правителство са довел в Одрин и освободил под поръчителство, но книгите, които имал със себе си, били задържани и турени в една торба запечатани.“ (Вж. ЦИАИ — ф. 1, а. е. 3, с. 45.)

Тежко и много тежко, отче архимандрите, българите студени и заспали хора, не да ги имаш за сътрудници, а да ги имаш за противници и пред разни зли и почти безочливи гърци, а още и интригантстващите унияти. Тези последните много ги е жегнало моето тукашно присъствие и всякак интригуват за отчаянието и несполуката ми. С идването ми по-първите ученици от българчетата ги напуснаха и аз съм приел при мене си две от тях. Две нови, дошли още извън, и те се въртят около мене, но не знам какво да ги правя, а те са момчета възрастни, и за учение жедни, и познават, че тамо само катахризис ги учат, но като ги хранят и обличат, отиват тамо като къорави. Има до 30 деца българчета от селата. Не може ли някак да се извърши, щото тези 6000 гроша, що идат за Одринското българско училище, да идат право в Екзархията и ния да се разполагаме с тях, за дето е по-добре, а не да идват дотука и да си ги взема г. Найденович срещу дългът на черквите. Додето има тия пари да идат, черковата никога не ще се погрижи да си плаща, после има и това зло, че като плаща борча си на г-на Найденова с тези пари, той утре ще мисли и школските пари 70 х. гроша да ги плаща с този доход, и тогаш ще е пагуба, но ако може тези пари да се оправят за това училище, е черквата да си търси колая на издължаването си. и днес ще става добро, и за после ще се предвари едно зло. На това са съгласни повечето общинари, но повлиятелините са противници и затова по-добре е да се изработи извън.

От униатския манастир. . . попът калугерин и друго едно калугерче искат да се повърнат от униатите, но питат, ако ги приемем, ще ги мирославим ли само, или ще ги преръкополагаме, както правят гърците. Явете ми що мога да им отговоря.

. . . Препоръчвам се на грижите Ви, от които имам нужда в тежкия подвиг на работите ми и съм Ваш

П. Р. Славейков¹⁸

Исканията на Славейков да се подпомогне просветното дело в Одрин с допълнителни суми се поставят на редовно заседание на Екзархския съвет през октомври 1874 г. Правят се опити да се увеличат сумите за създаването на гимназия в града. Редом с това енергичният народен учител предприема мерки, за да доведе и семейството си в Трявна и да се защити от гръцките интриги:

„Н. Блаженство: предлага да ся подействува и да ся отдели от Бероновото завещание едно количество за поддържане на по-високо училище в Одрин.

Съветът остава да размисли върху това, когато дойде прошение за тая работа от Одринската община, а Д. Цанков забележува, че трябвало г-н Славейков да ся задължи да доведе фамилията си в Одрин, защото другояче домашний живот ще му припятствува да работи както трябва, и освен това не ще дава причина да го прякоросват.

Като се възрази, че това задължение има в съгласителното на г-на Славейкова, препоръчва ся на писаря да обрне внимание на г-на Славейкова върху изпълнението на това условие.¹⁹

За тези дни Димитър Благоев възторжено пише в своите спомени: „Намериха се неколцина българи-патриоти, които записаха децата си в българската гимназия. И работата потръгна добре.

Обаче гърците не спяха и уплашени за влиянието си, започнаха да интригуват пред Високата порта против дядо Славейков. Те са го представяли за същински бунтовник. Интригите им имаха такъв голям успех, че турското правителство бе наредило да го арестуват. Един ден запитаната задигнаха нашия дядо Славейков и го откараха за Цариград.

След неговия арест положението ни стана отчаяно.²⁰

За Димитър Благоев и съучениците му, доведени като него от Цариград и стипендианти на дружество „Просвещение“: Петко Василев, Спиро п. Костов, Иван Христов, Благой Димитров, Петко и Дончо Славейкови и др., започват тежки изпитания.

Между одринската община и Екзархията започва една дълга преписка, за да се разреши въпросът за отварянето на училището и издръжката на доведените ученици. Георги Груев все още се надява, че ще успее да спаси П. Р. Славейков от затвора, и се предприемат мерки да му се съдействува да си намери адвокат и да спечели заведеното срещу него дело.

¹⁸ НБИБ-БИА, ф. 3, а. е. 537, 1—2.

¹⁹ ЦИАИ — ф. 1, а. е. 7, с. 40.

²⁰ Д. Б л а г о е в. Съчинения. Т. 19, с. 358.

„Негово преподобие отца Партения заедно с братята си извести на Екзархията за метоха си в Сарък Мегдан, като са задължили братята да го препишат на И. Г. Карамихалев и П. Р. Славейков. Затова известете негово благородие г-на Карамихалчев и са погрижете да ся приготви преотстъпването на метоха, а понеже са въдворили в метоха българско училище, трябва да помислите за поддържането му, като издадете на Негово преподобие пандахус да събира помощи, от които половината за училището и половината за него и метоха.

Ако не може да се завърне г-н Славейков наскоро, ще ся погрижим да намерим друг учител.“²¹

Останали без средства, Благоев и другарите му се принуждават да неят в църквата в едни от кварталите на Одрин, за да успеят да изкарат прехраната си. За тези напрегнати дни П. Василев си спомня: „Имаше българи на служба в кавалерията в турската армия, съставляваща едн батальон, който имаше и българи и за ннат на гръцкия владика, всяка неделя ни викаха — нас учениците. . . да ходим на черкова в махалата Сарък мегдан, близо до казармата им и ни караха да четем и пеем в черквата на български. . . И това искане на войниците българи гръцкият владика не можеше да ни напакости и попречи в нищо. . . И тъй ний в продължение на една година се борихме против гръцките щения отлично.“²²

Въпреки несполуките арестуваният Славейков не забравя учениците си и на няколко пъти моли да им се отпуснат средства, като все още се е надявал, че ще се завърне при тях. Но макар да печели делото, турското правителство не му разрешава да се върне отново в Одрин, за да угоди на фанариотите. В бедствено положение се намира и семейството му в Трявна. Ето редове от писмото на Д. П. Славейкова до Ив. Славейков, който не подозира, че баща им се намира в затвора: „Тати откак е заминал оттука, не ни е писал, нито ни е изпроводил нещо досега и както се научаваме, той сега е пак в Цариград отишъл наскоро. Йоще откак замина оттука, от хората са научавами от него нещо. . . йоще как ни остави тука без пари, без нищо. . . От децата от Русия имахми писмо по Колада, писано до свака Тотя, защото на мислят нас, че сме в Едрене. . . Мама, Пенчо и Пенка са добре и здрави, но аз не съм здрава и от ден на ден по-зле отивам, но всичко търпя на този свят и дето гледам мама всякога неспокойна, всякога да въздиша и всякога сълзи да пролива, туй е, което най-много ме убива, и какво мога да направя аз да я утеша, и във нищо не мога да ѝ бъда полезна.“²³

Българската община предприема редица мерки за връщането на Славейковите ученици обратно в Цариград. Като учителя си и Д. Благоев е посочен сред деветте ученици в списъка като дължник с 282 гроша към българската община в Одрин. Дългът на Благоев е направен, както сочат документите, за храна и други нужди, а общо всички ученици са в дълг с 202! гроша.

Притиснат от нуждата, П. Р. Славейков моли приятелите си за заеми. Вместо писма им пише стихове. Ето част от едно такова стихотворение, запазено в архива на Георги Груев:

Ти ма знаеш, Груев!
но пак да ме четеш. . .
Имам толкоз воля
да не им се моля. . .
Да не речеш и също,
че искам заплата.
Искам аз горещо заем и от
заем и от брата.
Заем от две лири
за два дни, за три дни.
Щото пари чакам,
и ме лъже сякой. . .²⁴

Допълнително утежняват положението на Славейковите ученици действията на председателя на българската община иконом поп Панчо, който не успява нито да овладее положението, ни-

²¹ ЦИАИ — ф. 1, а. е. 10, с. 235.

²² ДА — В. Търново — ф. 61, а. е. 221, с. 7.

²³ НБКМ-БИА-П-В, а. е. 774.

²⁴ НБИВ-БИА — ф. 3, а. е. 524, с. 1.

то да подпомогне П. Р. Славейков. В резултат на това постоянно следват преписки с Екзархията в Цариград, ненужни уточнения, допускат се грешки. При това председателят на общината не пропуска да обвини П. Р. Славейков за създалото се положение и иска да се назначи нов учител на неговото място. Писарят на Екзархията е принуден да изпрати следното писмо до иконом поп Панчо, което цитираме изцяло, защото най-пълно дава представа за създалото се положение в Одрин по това време: „Негово блаженство прие писмото ви от 12 т. м., с което искате да съберем от г-на Славейкова гр. 4760, които сте му платили, като основавате искането си на това, че Ви го е препоръчала Екзархията.

Ваше благоговейство, обаче забравяте, че г-н Славейков дойде със съгласието на почитаемата Ваша община и имаше с нея контракт, по който бяхте длъжни да следувате и по който ако следувате, нямаше да стане тая погрешка, да му наддадете пари. За това Екзархията никак не е отговорна. Най-после каквото станало, вече станало, но трябва да премислите да турите в ред общинските си работи, защото е срамно за толкова многочислено българско население в Одрин да ся оставя в такова немарение. За да ви помогнем, както ви известихме и по-напред, ний предприехме да намерим друг учител, именно г-на Буботиню от София, когото съгласихме с доплата сто и двадесет лири на година, от които да платите Вие само половината, и тия дни надявам се да пристигне в града ви, заедно със сестра си. Затова разговорете се в общината, та да му предоставите място за живеење и да размислите где е по-добре да го настаните, в Калето или в Киришханата. . .

Обърнете сериозно внимание върху настоящото ми писмо и ся погрижете да наредите училищата, както е по-добре. Между това, понеже Ваше благоговейство желае да се оттегли от Одрин, Екзархията ще се погрижи да намери някое способно духовно лице, за да ви замести, а дотогава старайте се с общината да наредите общинските работи, колкото е възможно по-добре.“²⁶

За завръщането на учениците Д. Благоев разказва: „Наистина гостилничарят ни хранеше, защото Екзархията бе гарантирала издръжката ни, но все ръмжеше и настояваше по-скоро да се уреди положението ни. Поради това Екзархията се видя принудена да ни повика обратно в Цариград. Заедно с другарите и аз се озовах отново в Цариград.“²⁶

Действията на гръцката патриаршия против П. Р. Славейков и учениците му имат последствия и във взаимоотношенията между Екзархията и Високата порта. Арестуването му е повод на 24 януари 1875 г. Драган Цанков остро да повдигне отново въпроса за преследването на българските просветители, за исканията на народа да отхвърли гръцкото духовно иго, срещу което се води и дългата борба за църковна независимост. Въпреки голенията и преследванията в българските общини по примера на народния поет тръгват и други учители, за да изпълнят патриотичната си мисия: „Съветът влиза в разискване как да отговори на В. Порта върху българските учители в солунската епархия и след някои размисления нарежда да се напише такир в следущий дух: Да се науми, че в следствие на оплакванията на българските населения от гръцките владци налагат гръцкият език, правителството, като остави свободни българите, както другите народности да си отварят училища и да ся учат по езика си, българските населения почнаха да си отварят училища и за учители са отправиха както по други места в държавата, така и в Цариград, така чото не Екзархията праща тия учители, а отиват по исканията на населенията, като гледат на гръцките владци против желанията на правителството гонят българските учители и ги представят за размирители, что по тоя начин принуждават населенията да учат гръцки, за това вдигането на българските учители е противно на държавните закони и от друга страна понеже една такава мярка много ще огорчи верноподанный български народ, Екзархията, освен гдето сѐмо не може да вдига българските учители, моли царското правителство да не дава и то следствие на това искане.“²⁷

Въпреки че Славейковите ученици са принудени да се завърнат отново в Цариград, те печелят морална победа в борбата срещу фанариотските домогвания. Няколко месеца след тяхното заминаване ръководството на българската община в Одрин успява да открие ново училище. Просветното дело продължава да печели нови поддръжници, дават се нови дарения, някои от българите отхвърлят гръцкото влияние и подаряват къщите си за настаняване на училища. За това

²⁶ ЦИАИ — ф. 1, а. е. 10, с. 290.

²⁶ Д. Благоев. Съчинения. Т. 19, с. 359.

²⁷ ЦИАИ — ф. 1, а. е. 5, 355—356.

съдни от писмото на Екзархията от 11 август 1875 г. до българската община в Одрин: „Приехме Вашето писмо от 4 т. м., с което с душевно благодарение ся научихме, че негово благородие г-н Георгий Пинтиоглу устъпил къщата си в Каика за отваряне на българско училище, и че сте се занимавали с уреждането на това училище, което да е готово, като пристигне учител.

Ний от все сърце молиствуваме добра сполука на похвалните ваши трудове и... праведно въздаяние на г-н Георгий Пинтиоглу за доброто и родолюбивото му дело.

По причини на някои недоразумения с г-на Шишеджиева ще стане нужно да се потърси друг учител за училището, във всякой случай обаче през тоя месец учител ще ви се прати, та имайте грижа да пригответе потребното за отварянето на училището в Каика.“²⁸

С това завършва един важен период от съвместната дейност на П. Р. Славейков и Д. Благоев, след като стават свидетели на зверствата на поробителя по време на Априлското въстание. Те ще се срещнат отново в Стара Загора, а година по-късно, по време на Освободителната руско-турска война, и двамата ще се включат в редовете на руската армия: П. Р. Славейков — като подпомага руското разузнаване, а Д. Благоев — като доброволец в Осма опълченска дружина във Велико Търново, откъдето заминава за Русия, за да продължи образованието си.

ЗАГАДКИТЕ ОКОЛО ЕДНА ПРЕЖДЕВРЕМЕННА СМЪРТ

СТЕФАН ЧИРПАНЛИЕВ

Внезапната смърт на Захари Стоянов на 2/14. IX. 1889 г. в Париж развълнувала цяла България.

В „Свобода“ излиза на 6. IX. 1889 г. със специален траурен брой (№ 298). Тук са поместени официалните съобщения за смъртта му, съболезнователни телеграми на официални лица до съпругата му Ан. Стоянова и др.

На първа страница е публикувана уводна статия, вероятно от колегите му съредактори, в която се проследява жизненият и творчески път на З. Стоянов: „от скромен поборник до председател на Народното събрание, от почти неграмотен овчар до пръв български писател и публицист“. На втора страница под заглавие „6 септември“ се помества статия по случай 4-годишнината на Съединението, където високо е оценен и неговият принос.

Текстът на официалното съобщение за смъртта му, поместен на първа колона на с. 2 в бр. 298 на в. „Свобода“, гласи следното:

„На 2 того, часът по 11 се получи от Париж от г-н доктор Жечев следната депеша:

„София, Министру Стамболову.

Захарий Стоянов е опасно болен.“

От същия на 3 того се получи известие, че З. Стоянов умрял час по 9,30 след пладне. Щом се получи това печално известие, незабавно се телеграфира г-ну доктору Жечеву да съобщи отколко е боледувал покойния и каква е била болестта му. На това запитване г-н Жечев отговори следующото: „Болестта се почна на 1-й септември след пладне и трая 30 часа. Болният се гледаше от докторите Пино и Гошер, които констатираха, че той страдае от болестта *occlusion intestinale* (задъвяне на червата), която при всичките взети енергически мерки, докара преждевременната смърт на покойния.“

Като се получи тая депеша, правителството даде заповед да се отопсира тялото, и като се констатира болестта, да се балсамира и изпрати в България с особен вагон.

²⁸ ЦИАИ — ф. 1, а. е. 10, с. 391.